

„Megjelent egyfajta félelem”

Rainer M. János történész az 1956-os Intézet túléléséről és 1956 emlékezetéről

Fotó: Németh Dániel

Tavaly nyáron számolták fel az egyik legjelentősebb hazai történészműhelyt politikai, vagy ha úgy tetszik, emlékezetpolitikai okokból. De az 1956-os Intézet csak hivatalosan szűnt meg – a vezetőjét kérdeztük arról, hogyan működik tovább.

■ **Magyar Narancs:** „Érdeklődéssel várom a fejleményeket” – nyilatkozta tavaly nyáron, miután megszületett a döntés, hogy 2019. június 15-től a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár működteti az '56-os Intézetet és a hozzá tartozó Oral History Archívumot. Mi történt azóta?

Rainer M. János: Amikor a határozat született, már csak tízen dolgoztunk az Országos Széchényi Könyvtár osztályaként, majd mindenki elvesztette az állását. Néhányan éltek ugyan a lehetőséggel és átléptek a Veritasba, de már három hét múlva közös megegyezéssel távoztak. Azóta majdnem mindenki talált új munkahelyet, és mivel az intézet hivatalosan megszűnt, nem maradt más lehetőségünk, mint hogy megpróbáljuk infrastruktúra, szervezet és munkaviszonyok nélkül is életben tartani. Mert azt gondoltam, és ma is fontosnak tartom, hogy dolgozni kell tovább, bármi is történt.

MN: Hogyan?

RMJ: Olyan közös tevékenységeket kellett kitalálni, amelyek mindannyiunk számára elérhetőek, vállalhatóak és teljesíthetőek. Úgy döntöttünk, hogy létrehozunk egy új honlapot (a régi szintén a Veritas tulajdonába került) és továbbra is megjelentetjük az évkönyvünket, mint 1992 óta minden évben. Elhatároztuk azt is, hogy évente néhány alkalommal együtt lépünk a nyilvánosság elé tudományos konferencián vagy hasonló rendezvényen. Mindehhez tavaly az anyagi forrást a Summa Artium Kultúrátámogató Magánalap *Autonóm Kultúra* pályázata biztosította, amit a Soros Alapítvány finanszírozott, és aminek nagyon örülünk. Ennek köszönhetően készült el új honlapunk, az *1956osintezet.hu*, majd idén november elején megjelent a 2019-es évkönyvünk is, amelynek a hetvenes évek a témája. A következőre nem kell ilyen sokat várni, legkésőbb januárban megjelenik a 2020-as évkönyvünk is, fókuszában az 1989-es évvel. Ami a közös

fellépéseket illeti, tavaly három nagy konferencián is részt vettünk. Ezt idén az ismert okok miatt nem tudtuk folytatni. Jó hír, hogy úgy tűnik, e vállalt szerény kereteken belül további négy évig biztosított a működésünk, mivel idén az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) pályázatán nyertünk csaknem 29 millió forintot. Ez évente kb. hétmillió forint, ami – csak a viszonyítás okán – gondolom, egy szerényebben kitömött kormányzati emlékezetpolitikai intézmény vezetőjének bő félévi fizetésével egyenlő...

MN: Korábban arról beszélt, hogy amint lehet, kutatási engedélyt kérnek az Oral History Archívumba, hogy „ne szakadjunk el gyűjteményüktől”. Ez azt feltételezi, hogy kapcsolatban maradtak a Veritasszal.

RMJ: Ilyen kapcsolatról nem tudok beszámolni. Amikor a Veritas átvette az intézetet, az irodánkból elvitték a teljes gyűjteményt, az Oral History Archívum mellett a könyvtárunkat, a kéziratárunkat és sajtóanyagainkat, például az '56-tal kapcsolatos újságkiadásokat, illetve egyéb iratokat. Idén március elejétől hozzáférhetővé vált az archívum, ami mindenképp megnyugtató, ahogy az is, hogy régi hon-

lapunk, a *rev.hu* továbbra is elérhető, és azon nem hajtottak végre semmiféle változtatást. Nyilatkozatomban arra utaltam, hogy nekünk is kell kutatási engedély az archívumba. Kértünk is volna, és meg is tesszük, ha erre lesz szükség. De közben magunknak is összegyűjtöttük azokat az archívumi anyagokat, amelyeket az intézet munkatársai kutatásaikhoz használtak – digitális formában. Volt ugyanis az OSZK-s időszaknak egy pozitív hozadéka: lehetőségünk nyílt, hogy digitalizáljuk az Oral History Archívum szinte összes hanganyagát, illetve a leírt szövegek több mint felét. Ezeket különböző kutatásokhoz használtuk, így készültek másolatok is. Ezekből hoztuk létre a Digitális Oral History Archívumot, amely az új honlapunkon érhető el. Jelenleg úgy tűnik, hogy az OTKA-kutatásokhoz szükséges anyagokat ebből a digitális másodtárunkból is ki tudjuk elégíteni.

MN: Mit szolt ehhez a Veritas?

RMJ: Nem értesítettük őket, de mivel a Digitális Oral History Archívumban kizárólag mindenki számára hozzáférhető interjúk vannak, úgy véljük, jogunk van ehhez. Az interjúalanyok ezeket az anyagokat szabadon hozzáférhetővé tették – az archivumi terminológia szerint zöld jelzést kaptak –, így a másolatok teljesen jogszerűen vannak nálunk. Mi egyébként korábban senkitől sem kértünk és most sem kérünk semmiféle papírt arról, hogy milyen jogcímen kutat nálunk.

MN: Miután megszűnt az intézet, majdnem 50 ember letiltotta a hozzáférhetőséget az interjújához. Ezek az anyagok a Digitális Oral History Archívumban hozzáférhetőek?

RMJ: Valóban ez történt, tudomásom szerint a Veritas ezt tiszteletben tartja. Mi is így teszünk. Tervezzük, hogy esetleg megkeressük őket, hogy számunkra engedélyezzék ezeknek az interjúknak a kutathatóságát.

MN: Említette a „zöld jelzést”. Milyen etikett működik a kutathatósággal kapcsolatban?

RMJ: A gyakorlat kezdettől fogva, még a 80-as évek közepére visszanyúlóan az volt, hogy az interjúalanyok, amikor véglegesítették interjújuk szövegét, nyilatkozatot tettek. Ennek alapján kapott az anyag zöld, sárga vagy piros jelzést. A zöld jelzésű nyilvános, a sárga azt jelenti, hogy a kutatás kezdete előtt engedélyeztetni kell vagy az interjúalannal, vagy az örökösökkel, a piros pedig a teljes tiltás jele, vagyis az interjút senki nem ismerheti mindaddig, amíg az érintett vagy az örökösei másképpen nem rendelkeznek.

MN: Elképzelhetőnek tartja-e, hogy létezhetnek olyan – piros jelzésű – anyagok, amelyek nyilvánosságra kerülve „robbanhatnának”?

RMJ: Ami a zárt anyagokat illeti, azt tudom csak mondani, hogy fogalmam sincs, mivel azokat én sem ismerem. A piros szabályt mi valamennyien rigorózan betartottuk, vagyis az interjúalanyon kívül csak az interjú készítője ismeri a tartalmát, illetve az örökösök, mert egy példányt az interjúalany mindig megkapott. Ettől függetlenül úgy gondolom, hogy ezek között lehetnek nagyon érdekesek, de a szenzációk kora e tekintetben elmúlt. Nem gondolnám, hogy ezek az emlékek alapvetően változtatnának nagy történeteken. Annak idején, amikor ezek az interjúk készültek – már a rendszerváltás előtt is – más volt a helyzet. A tiltásnak sokszor akár személyes okai lehettek, bár ez csak megézés, hiszen mint mondtam, én sem ismerem ezeket az anyagokat. De az utóbbi évtizedben megjelent egyfajta félelem, hogy ezek akár utólagos karaktergyilkosságokhoz is felhasználhatók.

MN: Egyáltalán lehet-e még az '50-es évekről, '56-ról újat mondani?

RMJ: Biztosan lehet, de már elég régóta hátrázott szándékunk volt elmozdulni ettől. Eleinte – már csak a névből adódóan is, tovább-

bá mert el kellett mondani egy elmondatlan történetet – az intézet legfőképp 1956-ra koncentrált. Ez 1996-ban, a forradalom 40. évfordulója után változott meg. Én egyenesen kezdeményeztem, hogy az érdeklődési körünket ne csak az '56-ot megelőző időszakra terjesztjük ki, de a forradalom utánira is, mivel korábban a kutatásaink 1956 mellett szinte kizárólag arra a pár évre összpontosultak, ami a megtorlásokkal jellemezhető. Tehát már 1996-ban az volt a távlati célunk, hogy az egész jelenkortörténet kerüljön a vizsgálódásunk fókuszába, és így végeztük több mint húsz évig a munkánkat. Persze ez nem jelenti azt, hogy 56-tal felhagytunk volna. A 2016–2017-es évkönyvünknek az volt a címe: *Munkások '56*, és elsősorban a munkástanácsokat és a munkástanácsok utóéletét vizsgálta, a 2018-as évkönyvünkben pedig Eörsi László és Sárközy Réka írt tanulmányt a Dózsa László/Pruck Pál ügy kapcsán: Eörsi azt próbálta rekonstruálni, hogy e két elhíresült személyiséget, a két egykori '56-os gyerek valójában mit csinált a forradalom idején, Sárközy pedig a híres-hírhedt plakáttal és jelentéseivel foglalkozott. Ha tehát felmerülnek a forradalommal kapcsolatban új kérdések, akkor azokkal foglalkozunk, végeredményben Pruck Pál története is ilyen volt. És ugyan a munkástanácsi önszerveződések-ről, a bázisdemokráciáról azt gondolhattuk, hogy már nagyon távol állnak a jelenkor realitásától, ám abban a pillanatban, amikor egy olyan esemény történik, mint a Színház- és Filmművészeti Egyetem hallgatóinak okkupációs sztrájkja, majd „teach-in”-je, máris időszzerűvé válnak 1956 idevágó tapasztalatai is. Lehet tehát újat mondani erről az időszakról. Természetesen nem abban az értelemben, hogy a történet fő vonalait újra kellene írni és új főszereplőket kellene kitalálni és másokat meg kizárni, ahogyan ezt a jelenlegi hatalom emlékezetpolitikája sugallja.

MN: Ennek a „sugallatnak” lehet köze az '56-os Intézet megszüntetéséhez?

RMJ: Közvetett módon. 2010-ben az Orbán-kormány eredeti terve az volt, hogy a Schmidt Mária-féle Terror Háza / XX. Század Intézet „szigetvilágának” része leszünk. Ezt akkor sikerült elhárítani, de függetlenségünk elvesztett, és az Országos Széchényi Könyvtár osztálya lettünk. 2017-ben már előkerült az a forgatókönyv, hogy beolvasztanak a Veritasba. Akkor az OSZK főigazgatója azért indított néhányunk ellen fegyelmi eljárást, mert nyilatkozni mertünk a Pruck Pál/Dózsa László ügyben. Ez volt tehát az ok. Paradox módon lehet, hogy a fegyelmi fogta ki kicsit a szelet a vitorlákból, továbbá a Veritas főigazgatója, Szakály Sándor ellenezte a dolgot és tett is ellene. Talvány nyáron viszont már nem tudott, mivel ő akkor, súlyos betegen nem vett részt az intézmény munkájában. A vonatkozó kormányren-

deletet előkészítő dokumentumokat Ungváry Krisztián az *Átlátszó* segítségével közérdekű adatigénylési eljárásban kikérte. Ebből az derült ki, hogy a Veritasnak is volt alternatívája, mégpedig a Magyarságkutató Intézet. Egyébként pedig azt gondolom, hogy az '56-os Intézet megszüntetése pontosan illik abba a koncepcióba, amely Magyarországon a tudományos életben zajlik: a jelenlegi hatalom egyszerűen nem tűri meg az autonóm, szabadon működő és alkotó kollektívákat; egyes tagjai ezeket zavaró tényezőkné tekintik, és mindent megtesznek, hogy szétverjék szimbolikusan vagy valóságosan is.

MN: Hogyan tekint a történetek után a nemzetközi történészszakma az intézetre?

RMJ: Továbbra is létező műhelyként tekintenek ránk, többen tiltakoztak is a magyar kormány döntése ellen. Most ugyan a járvány miatt jóval kevesebb a nemzetközi konferencia, de érkeznek hozzánk meghívások a legkülönbözőbb helyekről, sokan különös figyelemmel kísérik, hogy mi van az intézettel. Én személy szerint az idén két rangos kiadványba is meghívást kaptam, hogy a magyar emlékezetpolitika alakulásáról készítsék 30 éves áttekintést. De mivel majd' mindenki valamely más intézményben dolgozik már, tisztában vagyok azzal, hogy előbb-utóbb az '56-os Intézet név csak emlékként, egy történet részeként jelenik meg a nemzetközi diskurzusban. Ami persze érthető, hiszen nincs szervezet, nincs infrastruktúra, nincsenek anyagi alapok. Jelenleg egy önkéntes társulás vagyunk, „intézet a magában”, semmi több.

MN: Beszélgetésünknek aktualitást ad Méray Tibor halála. Mivel teljességgel kizárt, hogy a jelenlegi politikai viszonyok között érdemeit elismerjék, nem tervez-e az intézet valamiféle megemlékezést róla?

RMJ: Gondolkodtunk azon, hogy milyen emléket állítsunk neki. Számomra ez személyes ügy is: Méray Tibor műveinek, majd 1988-as megismerkedésünknek hatalmas szerepe volt a sorsom alakulásában, rengeteget tanultam tőle. Kulcsszerepe volt Nagy Imre és kivégzett társai szimbolikus eltemetésének megszervezésében, amit 1988. június 16-án tartottak a párizsi Père-Lachaise temetőben, és ami az egész világon exponálta ismét a temetetlen Nagy Imre és a temetetlen '56-os mártírok ügyét. 90. születésnapján volt egy ünnepség Budapesten, amelyen kilencven ember vett részt, és mindenki írt egy rövid szöveget, amit összegyűjtve, egy emlékkönyvben adtunk át Tibornak. Ilyen emlékező eseményt, az általa nagyon fontosnak tartott személyes jelenléttel most nem tudunk tartani. 1988–1989 az ő életének is csillagórája volt – következő, erről szóló évkönyvünket az emlékének ajánljuk majd.

Legát Tibor